

АКТУАЛЬНЫЯ ПРАБЛЕМЫ СУЧАСНАЙ ЛІНГВІСТЫКІ

Барысенка В.Я., Казачэнка Т.М. (Мазыр, Беларусь)

МАСТАЦКАЕ АЗНАЧЭННЕ ВАСІЛЯ ВІТКІ

У напрамку даследавання беларускай літаратурнай мовы зроблена нямала, але застаюцца яшчэ пытанні па вывучэнні тропаў асобных пісьменнікаў. Адным з іх і з’яўляецца Васіль Вітка.

Э. С. Гурэвіч ахарактарызавала мову пісьменніка наступным чынам: “Слова ў творах В. Віткі пераліваецца, “іграе”, як вясёлка, рознымі фарбамі і адценнямі. Тонкае пачуццё меры падказвае аўтару, што адпавядае моўным магчымасцям дзіцяці, яго духоўнаму вопыту, яго канкрэтна-пачуццёваму рэчаваму і вобразнаму ўспрыманню свету. Моўная рэальнасць віткаўскіх твораў прасякнута народным духам, у ёй дзеці адчуваюць сябе натуральна... Слова – духоўны скарб народа, найбольш тонкі інструмент уздзеяння на этыку, мараль. Таму В. Вітка звязвае моўныя праблемы з задачамі сацыяльнага выхавання чалавека, фарміравання яго духоўнасці, светапогляду, культуры душы і сэрца.

Словам паэт імкнецца будзіць глыбінныя пачуцці, звязваючы яго змест і форму” [1, с. 278–279].

У кароткім літаратурным слоўніку А. А. Макарэвіча троп вызначаецца, “як ужыванне слова ці выразу ў пераносным значэнні, калі прыкметамі адной з’явы характарызуецца другая... Прасцейшыя віды тропаў – параўнанне і эпітэт, складаныя – метафара, метанімія, сінекдаха, алегорыя, гіпербала, літота, іронія” [2, с. 194–195].

Эпітэт – мастацкае азначэнне, якое служыць для перадачы нейкай характэрнай асаблівасці прадметаў рэчаіснасці або з’яў прыроды. Ён не проста называе якую-небудзь асаблівасць, каб адрозніць яе ад іншых, а вобразна, наглядна, маляўніча характарызуе яе, раскрывае ўнутраную сутнасць, важную для паказу жыцця з мастацкага боку гледжаня. У мастацкай літаратуры эпітэты выконваюць сваю выяўленчую ролю па рознаму і рознымі спосабамі. Многія з іх дапамагаюць стварэнню мастацкага вобраза шляхамі азначэння з’явы прадмета праз вобразнае, карціннае апісанне іх форм, уласцівасцей, колераў.

Па спосабу перадачы асаблівасцей, характэрных прадметам і з’явам, эпітэты падзяляюцца на эпічна-апісальныя і лірычна-эмацыянальныя. Пісьменнік абумоўлівае свой выбар характарам твора, той ідэйна-мастацкай задачай, якую ставіць перад сабою. Але і тут цяжка размежаваць гэтыя дзве асаблівасці эпітэта. Як правіла яны выступаюць разам, і ў адным слове можа спалучацца і апісальная дакладнасць, і глыбокая эмацыянальнасць. Асабліва гэта адчуваецца ў творах ліра-эпічнага жанру.

Істотнай прыкметай мовы твораў Віткі з’яўляецца багацце эпітэтаў, якія займаюць сталае месца ў яго вершах, выступаючы ў якасці азначэнняў і перад назоўнікамі, і пасля іх: “Шуміць увішняя ля горна праца” [3, с. 29]; Шыр – што госця жалезнага з песняю гулкаю выглядала даўно ўжо на новай сяўбе [3, с. 16]; Так не справіўся гром бы і маланка – наўрад, як гуманная бомба, міласэрны снарад [3, с. 41]; Непахісны, спакойны, ты на варце стаіш, мужны век мой дваццаты, заповітны мой час, хай шалеюць вар’яты – не спалохаюць нас! [4, с. 42]; Была б нясхіснай вера, а вера ў нас была [3, с. 223].

Эпітэты ў паэзіі В. Віткі неаднародныя ў функцыянальных адносінах. Паводле выражальна-камунікатыўнай ролі яны падзяляюцца на паясняльныя і метафарычныя.

Паясняльныя эпітэты – мастацкія азначэнні, якія падкрэсліваюць у прадмеце ці з’яве адметнае, характэрнае, тое, што вылучае гэты прадмет ці з’яву з іншых. Часта паясняльны эпітэт становіцца цэнтрам фразы, нясе асноўную эмацыянальную і сэнсавую нагрузку, як, напрыклад, у мове гордай жанчыны-беларускі: Будзе мой сыноч расці для вялікай радасці [3, с. 181]; Зялёны лісточак, жаданы сыночак [3, с. 181]; у мове самога аўтара: Той судны дзень у твар табе глядзіць бязлітаснымі, прагнымі

вачыма [3, с. 39]; На маёўку сваю выйдзі з усіх вёсак, з ўсіх хат, каб затросся ў страху злыдзень, подлы кат [5, с. 36].

Наглядна азначаюцца і многія іншыя рэаліі і паняцці дзякуючы дакладнаму падбору паясняльных эпітэтаў: Я слова заповітнага шукаў [3, с. 51]; На попеле, на руінах шуміць пераможнае жыта [3, с. 3]; Збуцвелы асунуўся вугал стагодняй акінутай хаты, і свет мой абведзены кругам акенцаў падслепаватых [6, с. 5]; Зняць праклён з душ людскіх, ніцых белых бяроз [3, с. 17]; Захад пагас на рабінавай гронцы – агыля, дзянёк, выпраўляйся за сонцам! [3, с. 19]; Разбягуцца кругі ў бязмежнае мора [3, с. 17]; Загаварыла каменне такой невымоўнай пакутай [3, с. 3].

Асаблівасцю паэм і вершаў паэта з'яўляецца іх алегарычнасць, багаты падтэкст, чым, безумоўна, тлумачыцца частае ўжыванне слоў з пераносным значэннем. Разнастайныя змястойныя метафарычныя эпітэты ў віткаўскіх радках узмацняюць вобразныя апісанні, робяць іх непаўторнымі: Ціха спалі дрэвы ў змроку шэрым, і ўздыхала сонная шаша [3, с. 49]; Убывае нашага заводу, верх бяруць няўмольныя гады [7, с. 160]; Не густа яны падняліся – усходы маіх радкоў, за канчатковую рысай болей галодных гадкоў [3, с. 30]; Пакуль не зарасла быллём салодкая загадка [3, с. 4]; Ранкам навеяла снегу сумёт, а надвячоркам – новае дзіва: сад варухнуўся, прачнуўся, ажыў, светлай душою наскрозь заіскрыўся [3, с. 60]; Яшчэ ўспамінамі віецца цёплы дым, шуміць увішняя ля горна праца [18, с. 15]; Але і нас чорныя дні не мінулі [6, с. 111]; Стары колас водзіць вусам, аглядае ўсе сцяжынкі, засцілае стол абрусам, запрашае на зажынкі [5, с. 68] і інш. Паспрабуем замяніць хоць адно з гэтых мастацкіх азначэнняў агульнаўжывальным, звыклым – і страціцца паэтычнае характэрнае, непаўторнае віткаўскага радка.

Часта ўжывае В. Вітка і сталыя эпітэты, што на працягу стагоддзяў жывуць як гатовыя паэтычныя формулы, амаль не абнаўляючы свайго вобразна-сэнсавага значэння. Гэта зусім натуральна, паколькі ў многіх творах паэта гучаць фальклорныя матывы, а адлюстраванне іх без арыентацыі на выяўленчыя сродкі народнай творчасці было б немагчыма.

Асабліва значную сэнсавую нагрузку набываюць у віткавым вершы такія народна-паэтычныя азначэнні, як сонечны вырай, добрая душа, сэрца заповітнае, кволае зярнятка, яснае сонца, чыстае поле, сырая зямля, горкія слёзы: Час адлятае, махае крыламі – у сонечны вырай збіраемся самі [3, с. 19]; І, можа, па адным зярнятку кволым [3, с. 15]; У прасторы, услухайся свае – сэрца заповітнае жыве! [3, с. 12]; Зярняці... пад ясным сонцам высыпаецца [3, с. 37]; Пашлю сваё гора ў чыстае поле [3, с. 188]; Няхай нас засыплюць сырою зямлёю [3, с. 188]; Перадайце, дубровы, вы дамоў мае словы, а вы, ніцыя лозы, – мае горкія слёзы [3, с. 192].

Падбіраючы паясняльныя або метафарычныя, літаратурна-мастацкія або сталыя эпітэты, В. Вітка ўлічвае яго семантычныя магчымасці, змест твора, і таму спалучае яго з рознымі назоўнікамі. Напрыклад, эпітэт ясны

выступае мастацкім азначэннем да назоўнікаў *вока, дзень, зара, месяц, неба, песня*: Яснымі вачыма зноў зазірнуць у глыб людскога сэрца [3, с. 52]; А сёння ясны дзень прадвесня ўпаў на горад цёплай песняй [4, с. 63]; Хай светлы будзе шлях і ясная зара [4, с. 53]; Пайду сцяжынкаю, што месяц ясны вытча [5, с. 45]; З тых дзён мне родны кут відзён заўжды пад ясным небам [5, с. 79]; Яснай песняй поўніцца душа [3, с. 12], эпітэт *родны* ўдакладняе змест назоўнікаў *горад, дарога, дом, зямля, мясіна, неба, прытулак, руіна*: На горад родны гляньце, як хутка мы расцём [9, с. 47]; Як з крэменю адвечнага, жывога, з душы мне выкрасаць такое слова трэба, каб асвятліла родную дарогу... [8, с. 117]; Але па кладцы, па мосціку самотным, летуценным ракі не перайсці, не прабрацца ў родны дом, што прагне вызвалення [8, с. 17]; Плывуць над роднаю зямлёю годы [9, с. 16]; У шчасны час хай будзе мой зварот у родныя мясіны [3, с. 56]; І промень шчасця – жыць пад родным небам [5, с. 56]; Мінаюць сёлы, гарады, раз'езды, а я чакаю ўсё той станцыі ў прысадах, што ў марах стала мне прытулкам родным [9, с. 25]; Лёгка адшукаць яшчэ – родную руіну [9, с. 72].

У той жа час кожны паэтычны вобраз мае цэлую гаму азначэнняў-характарыстык. Так, у залежнасці ад выражанага ў вершы настрою паэтаў лёс можа быць *бязлітасны, добры, сірочы, суджаны, уласны, чалавечы*: А над ракою, ой, рана на Івана столькі дзяўчаты вылілі слёз, што адступіўся бязлітасны лёс – і ўсе іх вянкі даплылі да каханых [9, с. 31]; Дзякуй, мой добры лёс, што падараваў каня [7, с. 160]; Пачнуць здыхаць, – хай чорным груганом пагарда прыляціць і выдзяўбе ім вочы за спалены бацькоўскі дом, за лёс сірочы [9, с. 39]; І дзяды, і бацькі тут з плытамі блукалі з горкай крыўдай на долю, на суджаны лёс... [8, с. 14]; Мы адны на свеце адказваем за чалавечы лёс... [8, с. 110], неба – *высокае, добрае, зорнае, матчына, роднае, сіняе, чыстае, яснае*: Лётай з ранку і да ранку пад высокім добрым небам... [9, с. 366]; Я лягу з вамі тут, пад небам зорным, памру я каля вас, таварышы... [9, с. 120]; Як з крэменю адвечнага, жывога, з душы мне выкрасаць такое слова трэба, каб асвятліла родную дарогу і хоць палоску матчынага неба... [8, с. 117]; З тых дзён я магутную ўладу маю пад родным небам... [8, с. 92]; Чаго ж гэтак позна сёлета звоніць жаваранак у небе сінім? [9, с. 67]; Людзі спыняліся, слухалі, у чыстае неба глядзелі: “жаваранак!” [8, с. 10]; З тых дзён мне родны кут відзён заўжды пад ясным небам... [8, с. 68], ноч – *густая, летняя, старая, завейная, кароткая, родная, доўгая, раптоўная, глухая, незабыўная, ціхая, цяжкая, крывая, суровая*: А развевалася ноч густая, вырвалася раніца з палону [9, с. 20]; На хвіліну я заплюшчу вейкі – прыгадаю белую мацейку, што ў гародчыку ў нас расла і начамі летнімі цвіла [8, с. 65]; Хай з ноччу старою, завейнай сыйдуць са свету разбой і разня, страхі, нянавіць, а трэція пеўні лік часу пачнуць са шчаслівага дня [7, с. 5]; Кароткая тая была наша ночка

[7, с. 100]; Цёплымі вёснамі, начамі роснымі ззяюць, палаюць зоры над соснамі... [8, с. 79]; Няма мне з той пары пакою днямі, начамі доўгімі не спіцца – дзіця ўрасло ў душу, як дрэва каранямі, і плача ў навальніцу... [8, с. 116]; Летні дзень упарта не хацеў саступаць рубаж раптоўнай ночы... [8, с. 185]; Смык напал паласнуў глухую ноч [9, с. 28]; Туманам малачаевым без трывогі адчайнае незабыўная, ціхая ноч дагарыць, дагараць і кастры [9, с. 15]; Веру ў суджаны час, для мяне ты адзіная ўцеха, толькі цяжкая ноч паміж нас, і экспрэсам яе не праехаць [3, с. 38]; Дзякуй Мурману, белым хібінам, іх суровым начам... [3, с. 224].

Асабліва вялікай колькасцю эпітэтаў забяспечыў паэт назоўнік *хата*. Сярод іх найбольшай ужывальнасцю вылучаюцца азначэнні *старая, стагодняя, акінутая, цесная, закураная, зарослая, родная, недагарэлая, незабыўная, адметная, светлая, дзедава, забытая, далёкая, бацькавая, беларуская, сялянская, калгасная, мураваная, збудаваная, пакінутая, звонкая, спусцелая, згарэлая*: І зараз ведаю але ты так стараешся заўзятая, каб я ў тваім цяпле, святле хутчэй забыў старую хату [3, с. 46]; Збуцвелы асунуўся вугал стагодняй акінутай хаты, і свет мой абведзены кругам акенцаў падслепаватых [8, с. 5]; Не быць лішнім ротам болей мне ў цеснай, закуранай хаце [8, с. 6]; Лёгка адшукаць яшчэ родную руіну – на зарослым хацішчы расцвіла шыршына [8, с. 63]; Спыняліся ля кожных мы сянец, і хто што мог выносіў з роднай хаты [8, с. 110] і інш.

Прааналізаваны матэрыял дазваляе сцвярджаць, што індывідуальнасць і самабытнасць стылю паэта ствараюць эпітэты. Усе яны пашыраюць, дапаўняюць і надаюць новыя лексічныя значэнні агульнавядомым паняццям і словам, ствараюць вобразныя карціны рэчаіснасці, перадаюць пачуцці паэта, уздзейнічаюць на эмоцыі чытачоў.

Літаратура

1. Гурэвіч, Э. С. Беларуская дзіцячая літаратура / Э. С. Гурэвіч. – Мінск: Выш. шк., – 1980. – С. 278–279.
2. Макарэвіч, А. А. Кароткі літаратурны слоўнік / А. А. Макарэвіч. Выданне 2-е, дапрацаванае і дапоўненае. – Мінск: Выш. шк. – 1969. – С. 194–195.
3. Вітка, В. Для дома, для альбома і трохі для эпохі / В. Вітка. – Мінск: Маст. літ. – 1983. – 127 с.
4. Вітка, В. Вышыні святла / В. Вітка. – Мінск: Маст. літ., – 1977. – 112 с.
5. Вітка, В. Трэція пеўні / В. Вітка. – Мінск: Маст. літ., – 1988. – 159 с.
6. Вітка, В. Выбраныя творы ў двух тамах. У 2 т.: / В. Вітка. – Мінск: Маст. літ. Т. 1. – 1973. – 334 с.
7. Вітка, В. Случчына / В. Вітка. – Мінск: Маст. літ. – 1981. – 350 с.
8. Вітка, В. Паверка / В. Вітка. – Мінск: Дзяржаўнае выдавецтва БССР. Рэдакцыя мастацкай літаратуры. – 1961. – 374 с.
9. Вітка, В. Мінскія балады / В. Вітка. – Мінск: Юнацтва, – 1982. – 55 с.